

Elina Arminen

Seikkailu Jäämerellä

Kaarlo Hännisen Jäämeren sankari ja suomalainen kolonialismi

Kaarlo Hännisen nuortenromaanin *Jäämeren sankari* (1925) kannessa on kuva turkkiin pukeutuneesta pojasta, joka käy keihäs aseenaan karjuvaa jääkarhua vastaan. Viessä köllöttää ihmeen tyynen näköinen mursu. Romaanin sisältö täyttää kannen antaman lupauksen: valaanpyyntiä, jäälakeuksien petoja ja salaperäinen kulta-aarre.¹ Tässä artikkelissa selvitan, mikä on jäälautalla seikkailleen pojan yhteys Suomen taloudellisiin ja poliittisiin pyrkimyksiin Jäämerellä 1900-luvun alussa ja mikä oli näiden pyrkimysten suhde kolonialismiin.

Kaarlo Hänninen (1876–1939) oli omana aikanaan tunnettu yhteiskunnallinen vaikuttaja, joka väitteli filosofian tohtoriksi vuonna 1915 Kuusamon drumliinialueiden vesistöistä ja vesistöreiteistä. Hän työskenteli Helsingin suomalaisen jatko-opiston maantieteen lehtorina sekä tuntiopettajana Helsingin uudessa yhteiskoulussa ja Helsingin suomalaisessa tyttökoulussa. Opetajan työn ohella hän julkaisi lukuisia maantieteen oppikirjoja kansakoulua, oppikoulua ja opettajankoulutusta varten. Vuosina 1924–1934 Hänninen toimi Maalaisliiton kansanedustajana. Tämän ohella hän oli myös tuottelias nuortenkirjailija. Hän julkaisi 15 nuortenkirjaa, joista suuri osa sijoittuu Suomen rajaseuduille Lappiin, Jäämeren rannoille, Viaan ja Aunukseen. Tällaisia ovat *Kiveliön karkurit*. *Saksalaisten sotavankien seikkailuja Lapin ja Pohjois-Suomen erämaissa* (1923)², jonka pohjalta tehtiin elokuva *Muurmannin pakolaiset* (1927), *Jäämeren sankari* (1925) ja *Kolme partiopoikaa Lapin erämaassa* (1936)³. Hännisen *Suomen samoilijat I–III* -sarjan seikkailut puolestaan tutustuttavat nuoren lukijan Suomen maakuntiin. Erämaaelämä ja Suomen ja sen

■ Kuva 1. *Jäämeren sankarin* vuonna 1953 ilmestyneen 3. painoksen kansi. Tekijä tuntematon. Kuva: Elina Arminen.

lähialueiden historia ovat hänen teoksissa pääosassa, mutta tuotantoon sisältyy myös satukirja, *Eläinten olympialaiset ja muita eläinsatuja* (1929). *Jäämeren sankaria* on yleisesti pidetty parhaana Hännisen nuorisokirjoista.⁴

1. Kaarlo Hänninen, *Jäämeren sankari*. Kolmas painos. WSOY 1953/1925.
2. Kaarlo Hänninen, *Kiveliön karkurit*. WSOY 1923.
3. Kaarlo Hänninen, *Kolme partiopoikaa Lapin erämaassa*. WSOY 1936.
4. *Suomen kirjallisuus VIII*. SKS 1970, 357–359.

Hännisen tuotanto sijoittuu aikaan, jolloin vasta itsenäistynyt Suomi haki rajojaan sekä vertauskuvallisesti että konkreettisesti. Petsamo oli liitetty Suomeen Tarton rauhassa vuonna 1920. Karelianismin synnyttämä innostus sukukansoja ja heidän asuinseutujaan kohtaan houkutti kirjailijoita ja taiteilijoita suuntaamaan Itä-Karjalaan, Aunukseen, Vienaan ja Petsamoon. Noilta alueilta ammensivat innoitusta esimerkiksi Akseli Gallén-Kallela, Juhani Aho, Louis Sparre ja I. K. Inha. Kiinnostus itää ja pohjoista kohtaan oli myös poliittista, sillä Jäämeren kautta avautui uusia mahdollisuuksia kaupalle, matkailulle, kalastukselle ja kauttakulkuliikenteelle. Myös alueen luonnonrikkauudet, kuten malmivarat houkuttelivat. Suomelle oli tärkeää sitoa mielikuvien tasolla uudet, itäiset ja pohjoiset alueet luonnolliseksi osaksi muuta Suomea levittämällä niistä tietoa, rohkaisemalla ”uusien” alueiden asukkaiden tunnetta kuulumisesta Suomeen ja kasvattamalla molempien ryhmien tahtoa puolustaa Suomea ulkoista vihollista vastaan.⁵

Kaunokirjallisuudella ja matkakirjallisuudella oli suuri merkitys uusien alueiden ”suomalais-tamisessa” kertomusten kautta. Lisäksi näillä diskursseilla vahvistettiin mielikuvien tasolla alueen kuulumista Suomelle. Oireellisesti 1920- ja 1930-luvulla ilmestyi ryöppynä Petsamoa ja Itä-Karjalaa käsittelevää kirjallisuutta. Petsamo käsittelevät Kaarlo Hännisen teosten lisäksi esimerkiksi Eero Lampion *Eräretkiä pohjolan kalavesillä ja riistamailla* (1930), K. M. Walleniuksen *Ihmismetsästäjiä ja erämiehiä* (1933) sekä Vaasan Jaakoon *Petsamhon Valaskaloja onkimhan* (1924), jotka edustavat matkakirjallisuutta.⁶ Itään ja pohjoiseen sijoittuvan matka- ja seikkailukirjallisuuden buumi oli myös osa porvaris- ja yläluokan muodikkaaksi kokemaa urheilullista elämäntapaa 1900-luvun alussa⁷. Tervettä ruumista ja elinvoimaisuutta ihailevat kasvattajat näkivät mieluusti myös lasten lukevan reipshenkisiä erämaaseikkailuja, kuten Jalmari Saulin *Ketun-*

lukon Oravanpojat (1923) ja *Erämaan kasvatit* (1923) ja A. E. Ingmanin *Rimpisuon usvapatsas* (1924). Erämaiden eksotiikkaa käsittelevät nuorten seikkailukirjat olivat toki myös kansainvälinen ilmiö ja kolonialistiset asetelmat osa niiden vakiokuvastoa. Hyvinä esimerkkeinä toimivat Edgar Rice Burroughsin *Tarzan*-kirjat ja erilaiset villin lännen kuvaukset alkaen James Fenimore Cooperin Nahkasukka-sarjasta.

Artikkelissani osoitan, kuinka Kaarlo Hännisen *Jäämeren sankaria* ja hänen muuta tuotantoaan voi lukea osana kolonialismin historiaa ja siihen liittyviä neuvotteluja rajoista, kuulumisesta ja ulossulkemisesta. Teoksia voidaan ymmärtää paremmin, mikäli niitä tarkastellaan tietoisena koloniaalisten suhteiden kompleksisuudesta ja valtapositioiden monimutkaisuudesta. Nuorille suunnattuja seikkailukirjoja ei voi lukea dokumenttina kolonialistisesta toiminnasta pohjoisessa. Pikemminkin *Jäämeren sankari* toimii esimerkkinä niistä asenteista, arvoista ja käsityksistä, joissa kolonialismin eri puolet näkyivät ja joiden avulla luonnonvarojen hyödyntäminen ja alkuperäiskansojen, Hännisen romaanin tapauksessa kolttasaamelaisten, alistaminen oikeutettiin Suomessakin.

Selvitän aluksi, kuinka *Jäämeren sankari* luonnollistaa Suomen läsnäoloa Petsamossa ja millaisia kytköksiä teoksessa on kansainväliseen kolonialistiseen kilpailuun Jäämeren luonnonrikkauksista ja liikenneväylien hallinnasta. Tämän jälkeen analysoin romaanissa näkyviä erontekoja suhteessa muihin Jäämeren rannikolla vaikuttaneisiin kansallisiin ja etnisiin ryhmiin osana sosiokulttuuristen rajojen tuottamista. Osoitan kuinka Hännisen teos tässä rajankäynnissä kiinnittyy 1920-luvun tieteellisellekin diskursseille ominaisiin käsityksiin rodusta ja kansanluonteesta. Viimeisenä analysoin niitä puhetapoja, joilla romaanissa perustellaan Suomen osallisuutta kolonialistisessa toiminnassa ja niiden suhdetta orastavaan kriittiseen ja refleksiiviseen

5. Maunu Häyrynen, *Kuivitettu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentuminen*. SKS 2005; Harri Siiskonen, Matkaoppaiden Karjala maailmansotien välillä. Teoksessa Tapio Hämynen (toim.) *Kahden Karjalan välillä, kahden Riikin riitamaalla*. Joensuun yliopisto 1999, 123–134.

6. Veli-Pekka Lehtola, Kaipauksieni maa. Petsamo suomalaisessa kirjallisuudessa 1910-luvulta 1940-luvulle. Teoksessa Jouko Vahtola & Samuli Onnela (toim.) *Turjanmeren maa Petsamon historia 1920–1944*. Petsamo-seura 1999b, 510

7. Ks. retkeilystä elämäntapana 1900-luvun alussa esim. Alexander John Williams, *Turning to Nature in Germany. Hiking, Nudism, and Conservation 1900–1940*. Stanford University Press 2007; Jukka Ikonen, *Nuoriso isänmaata kiertämässä. Matkailu ja retkeily kasvatuksen palveluksessa 1920- ja 1930-luvuilla Suomessa*. Suomen historian pro gradu, Jyväskylän yliopisto 1998.

ajatteluun. Analyysissäni vertaan *Jäämeren san-karissa* ilmeneviä arvoja ja asenteita muihin aikakauden kolonialistisista asenteista kertoviin dokumentteihin, muiden muassa Hännisen oppikirjoihin. Niin ikään pohdin, mitä vaikutuksia 1920- ja 1930-lukujen mielikuvien muokkaustyöllä on nykyhetken mielikuviin kyseisistä alueista ja luonnonrikkauksien hyödyntämisestä.

Kolonialismin käsitteellisydet

Artikkelini liittyy kolonialismin ja nationalismin tutkimuksessa viime vuosina vilkkaasti käytyyn keskusteluun Pohjoismaiden vastuusta kolonialismissa ja koloniaalisten prosessien näkymiseen luonnonvarojen käytössä ja alkuperäiskansojen asemassa. Keskustelussa on kiinnitetty huomiota niin pohjoismaiseen toimintaan kaukaisissa siirtomaissa kuin osallistumiseen kansainväliseen kilpajuoksuun arktisille alueille.⁸

Keskeisiä käsitteitä artikkelissani ovat sosio-kulttuurisesti ymmärretty raja, kolonialismin monimuotoisuus ja ekseptionalismi (poikkeusajattelu). Ymmärrän rajan prosessina ja instituutiona, joka määrittelee ja ohjaa ihmisten toimintaa ja kokemuksia sekä paikkojen merkityksiä, en niinkään kiinteänä linjana, joka estäisi liikkuvuuden tai jakaisi kansoja ”luonnollisesti”.⁹ Raja näyttäytyy analyysissäni antropologi ja rajatutkija Chiara Brambillan¹⁰ ja hänen ajatteluun suomalaisen kaunokirjallisuuden kontekstissa kehitelleen kirjallisuudentutkija Jopi Nymanin¹¹ tapaan sosiokulttuurisena rajamaisemana (*sociocultural borderscape*). Sosiokulttuurisesti ymmärretty raja määritetty muutoksen ja vuorovaikutuksen paikkana, jossa tapahtuu identiteettejä muovaavia kohtaamisia. Rajamaisema on dynaa-

minen paikka, jossa neuvotellaan kuulumisista (*belonging*), eroista ja tulemisesta joksikin, toisen sanoen identiteettien uudelleenmuotoutumisista. Selkeimpänä rajojen sosiaalisesti konstituiva voima näkyy toisten ulossulkemisessa, jaoissa meihin ja muihin, ja pyrkimyksissä ryhmien homogenisoimiseen.¹² Brambillan mukaan paitsi ihmiset myös jokainen valtio on aina tässä tulemisen tilassa, kuulumisen ja ulos sulkemisen välimaastossa.¹³

Kolonialismin käsite on monitahoinen, mutta sen ytimessä on jonkin valtion, kansan tai ihmisryhmän ekspansio toisten ihmisten maita valloittamalla ja heidän yhteiskuntaansa ja kulttuuriinsa puuttamalla. Kolonialismissa on useita ulottuvuuksia, esimerkiksi alueen sotilaallinen ja hallinnollinen alistaminen, taloudellinen hyväksikäyttö esimerkiksi työvoimaa ja luonnonvaroja riistämällä sekä kulttuurinen, ihmisten tapoihin, tietoisuuteen, itseymmärrykseen vaikuttava ulottuvuus.¹⁴ Pohjoismaissa on totuttu usein ajattelemaan, että kolonialismi koskee suurten eurooppalaisten imperiumien suhdetta siirtomaihin Aasiassa ja Afrikassa tai Yhdysvaltojen, Kanadan ja Australian muodostumista eurooppalaisen asutuskolonialismin seurauksena. Kolonialismilla on kuitenkin laajemmalle ulottuvia vaikutuksia, eivätkä kysymykset riistäjän ja riistetyn suhteista ole aina niin selkeitä. Kolonialismin monimuotoisuus (*colonial complicity*) viittaa niihin moninaisiin ilmiöihin, joissa kolonialismi ja sen vaikutukset voivat näkyä.¹⁵ Pohjoismaiden kontekstissa esimerkiksi Suomi on ollut ensin osa Ruotsia ja sitten Venäjän autonominen suuriruhtinaskunta, ja Norja ja Islanti ovat olleet osa Tanskaa. Näihin ajanjaksoihin on liittynyt saman-

8. Graham Huggan & Lars Jensen (toim.) *Postcolonial perspectives on the European High North. Unscrambling the Arctic*. Palgrave Macmillan 2016; Lars Jensen (toim.) *Postcolonial Denmark*. Routledge 2018.

9. David Newman, *The Lines That Continue to Separate Us*. Teoksessa Johan Schimanski & Stephen Wolfe (toim.) *Border Poetics De-limited*. Wehrhahn 2007, 27–57.

10. Chiara Brambilla, *Exploring the Critical Potential of the Borderscapes Concept*. *Geopolitics* 20:1 (2015), 14–34.

11. Jopi Nyman, *Borders, Borderscapes, and Border-Crossing Romances in Contemporary Migrant Writing in Finland* by TaoLin and Arvi Perttu. *Journal of Borderlands Studies* 34:1 (2019), 107; Jopi Nyman, ”Täällä rupeaa ryssät vittuilemaan”. Matti Rongän Viktor Kärppä kansallisilla ja kulttuurisilla rajoilla. Teoksessa Elina Arminen, Anna Logrén & Erkki Sevänen (toim.) *Järistyksiä kirjallisuuden kentillä. Kirjallinen elämä markkinaperustaisessa mediayhteiskunnassa*. Vastapaino 2020, 213–217.

12. Jukka Nyssönen, *Ambivalenssista rajan kunnioitukseen. Kolttasaamelaisten ja suomalaisten kulttuuristen rajojen valvonta*. Jyväskylä-Ainola 2010, 6–7.

13. Brambilla 2015, 14–34.

14. Ania Loomba, *Colonialism / Postcolonialism*. Routledge 1998, 1–5.

15. Ulla Vuorela, *Colonial Complicity. The “Post-Colonial” in a Nordic Context*. Teoksessa Suvu Keskinen et al. (toim.) *Complying with Colonialism. Gender, Race, and Ethnicity in the Nordic Region*. Routledge 2009, 19–21.

kaltaisia vallan epäsuhtia ja riistämisen ja hyväksikäytön kokemuksia, jotka ovat olleet tyypillisiä kolonialististen valtioiden ja niiden alusmaiden tai siirtomaiden suhteille. Samalla suomalaiset ja norjalaiset ovat, siinä missä ruotsalaiset ja venäläisetkin, alistaneet saamelaiskansoja ja osallistuneet heidän aineellisen ja kulttuurisen perintönsä tuhoamiseen ja elinkeinjensa vaikeuttamiseen. Maiden hallinto on tukenut esimerkiksi maata viljelevien talonpoikien asettumista saamelaisalueille. Niin ikään koloniaalisten suhteiden monisyisyys näkyy siten, että jokin maa voi olla osallinen kolonialistisessa toiminnassa, vaikka se ei olisikaan suoranaisessa kolonialisoijan asemassa johonkin toiseen maahan tai kansaan nähden.¹⁶ Maa voi esimerkiksi välillisesti hyötyä siirtomaihin perustuvasta kaupasta.

On myös tärkeä huomata, että kolonialistien ja kolonisoitujen suhteet eivät ole yksiviivaisia, vaan niihin voi sisältyä monenlaista kulttuurien välistä vuorovaikutusta. Historioitsija Jukka Nyssönen on käyttänyt ambivalenssin käsitettä koloniaalisten kohtaamisten yhteydessä. Homi K. Bhabhaan viitaten hän puhuu kolonialistien epävarmuudesta koskien omia tavoitteitaan. Valta-asemassa olevat voivat tunnustaa ja hyväksyä samankaltaisuuden ja yhteenkuuluvuuden itsensä ja kolonisoitujen välillä ja siten avata kolonisoidulle mahdollisuuksia toimijuuteen. Niin ikään myös alistetussa asemassa olevat määrittelevät kulttuurisia rajoja ja tekevät erotteluja meidän ja muiden välillä myös omilla ehdoillaan, eivät ainoastaan kolonialistien ehdoilla.¹⁷

Käsite "exceptionalism" voitaisiin kääntää kuvitelmaksikin poikkeuksellisuudesta ja ainutlaatuisuudesta. Kolonialismin kontekstissa se merkitsee niitä keinoja, joilla vakuutamme itsellemme, että oma maamme ei muista poiketen ole osallinen kolonialismissa, tai että sillä on vain marginaalinen osuus eurooppalaisessa kolonialismissa.¹⁸ Tällaiset strategiat ovat olleet tyypillisiä Pohjoismaille, jotka ovat korostaneet vähäistä rooliaan siirtomaakaupassa, vähemmistöjen

puutetta tai oman kansan historiaan kuuluneita sarron elementtejä. Käsitteen tarkoitus on ohjata huomio tähän silmien sulkemisen prosessiin, eri väestöryhmiä homogenisoiviin oletuksiin ja osallisuuden tunnistamisen vaatimuksiin. Seuraavissa luvuissa tarkastelen, millaisina koloniaaliset prosessit Hännisen tuotannossa näyttäytyvät ja millaisin strategioin niissä oikeutetaan pohjoisten alueiden valloittamista.

Suomalaiset Jäämerelle

Jäämeren sankari on eräänlainen robinsonadi. Romaanin päähenkilö, 18-vuotias Lauri lähtee useiden muiden kuusamolaisten miesten mukana Petsamon Pummankiin (nykyinen Zemljanoje), Jäämeren rannalla sijaitsevaan kylään, kalastamaan kevääksi ja talveksi turskaa, holkeria ja ruijanpallasta. Pummangissa Lauri kuitenkin varsin pian eroaa muista kuusamolaisista. Hän pestautuu norjalaiselle Varanki-nimiselle valaanpyyntialukselle, joka suuntaa kohti Huippuvuorten asumattomia ja vaikeapääsyisiä Itäsaaria. Eräällä pyyntiretkellä laiva joutuu myrskyyn ja uppoaa. Ainoastaan Lauri ja hänen viisi toveriaan, ruotsalainen Bokke, venäläiset Vasili ja Miihkali sekä koltat Mahtvei ja Uula-Piera selviävät, koska he ovat jääneet saarelle käsittelemään saalista. He jäävät talveksi Huippuvuorten vangiksi ja joutuvat taistelemaan jääkarhuja, mursuja ja keripukkia vastaan. Teoksen ilmeinen pohjateksti on Daniel Defoen *Robinson Crusoe* -erilaisine uudelleenkirjoituksineen - jonka on usein tulkittu sementtoineen käsitystä valkoisten herruudesta mitä kaukaisemmissa maailmankolkissa.¹⁹

Hännisen teos kietoutuu pohjoisen kolonialismin historiaan monin säikein. *Jäämeren sankaria* voidaan suhteuttaa sekä Suomen pyrkimykseen vahvistaa läsnäoloa Petsamossa ja Jäämeren alueella, että hyötyä alueen kansainvälisestä elinkeinoelämästä, kuten kalastuksesta ja mineraalivaroista. Valtiolliset rajat Jäämeren ranta-alueilla olivat muodostumisen tilassa sekä

16. Anna Rastas, Reading History through Finnish Exceptionalism. Teoksessa Kristin Lofstdóttir & Lars Jensen (toim.) *Whiteness and postcolonialism in the Nordic region. Exceptionalism, Migrant others, and national identities*. Ashgate 2012, 90.

17. Nyssönen 2010, 8–9; Homi K. Bhabha, *Location of Culture*. Routledge Classics 2007 (1994), 121–123, 131.

18. Kristin Lofstdóttir & Lars Jensen. Nordic Exceptionalism and the Nordic Others. Teoksessa Lofstdóttir & Jensen (toim.) *Whiteness and postcolonialism in the Nordic region. Exceptionalism, Migrant others, and national identities*. Ashgate 2012, 159–174.

19. Ks. Merja Sagulin, *Jälkiä ajan hiekassa. Kontekstuaalinen tutkimus Daniel Defoen Robinson Crusoen suomenkielisten adaptaatioiden aatteellisista ja kirjallisista traditioista sekä subjektikäsitteistä*. Itä-Suomen yliopisto 2010.

romaanin tapahtuma-aikana 1860-luvulla, että kirjoittamisen hetkellä 1920-luvun alussa. *Jäämeren sankarissa* korostetaan suomalaisten pitkää historiaa pohjoisilla vesillä, mikä voidaan nähdä kirjoitushetken kontekstista osana kulttuurista neuvottelua Petsamon alueen kuulumisesta Suomelle. 1860-luvun todellisuudessakin suomalaisia virtasi erityisesti Kuusamosta ja muualta Pohjois-Suomesta Kalastajasaarentoon, Petsamon alueelle, Jäämeren rannalle. Suuri osa näistä suomalaisista oli *Jäämeren sankarin* kuvaamien kuusamolaisten tapaan sesonkityöläisiä, mutta osa asettui pysyvästi uudisasukkaiksi alueelle.

Historioitsija Jouni Alavuotungin mukaan siirtolaiset olivat pääsääntöisesti pohjoisen erätalonpoikia, pieneläjiä ja käsityöläisiä, jotka olivat jo aiemmin suunnanneet Jäämerelle etsimään parempia elinmahdollisuuksia olojen heiketessä kotipaikkakunnalla.²⁰ Kalastajasaarenon kylistä voimakkaimmin kasvoi Pummanki. Myös venäläisiä ja vienankarjalaisia uudisasukkaita muutti alueelle. Venäjän asutuspolitiikka helpotti siirtolaisuutta: uudisasukkaita tuettiin verohelpotuksin ja valtion takaamin lainoin. Tuolloin myös suomalaiset viranomaiset alkoivat kiinnittää huomiota Jäämeren alueeseen, ja ensimmäisen kerran Petsamon liittämistä Suomen suuriruhinaskuntaan lupailtiin jo vuonna 1864. Suomalaisiirtolaisten määrä ehtyi kuitenkin 1880-luvun lopulla, ja alue menetti merkitystään. Suomessa uusi kiinnostus Petsamoon heräsi ensimmäisen maailmansodan, vallankumouksen ja heimosotien aikaan.²¹

Petsamo sekä Ruijan ja Kuolan alueet ovat pitkään olleet monikulttuurisia. Suomalaisten kiinnostus Jäämeren kalansaaliisiin ei sinänsä ollut ongelma, vaan se laajempi modernisaatioprosessi, johon siirtolaisuus liittyi. Se ei kohdellut kaikkia alueen asukkaita tasapuolisesti. Luonto ja alkuperäiskansat joutuivat modernisaatioprosessissa altavastaajan rooliin. Kyseessä olivat kolttasaamelaiden vanhat nautinta-alueet, jotka olivat hallinnollisesti järjestäytyneet siidoiksi sukujen perinteisten laidunalueiden mukaan. Hallinnol-

lisesti Jäämeren alue oli ollut Norjan ja Venäjän jakamatonta yhteisaluetta. Alueella kalastivat ja kävivät kalakauppaa niin koltat kuin Utsjoen ja Inarin saamelaiset, venäläiset ja norjalaiset.²² Jäämerenkalastuksen ympärille kehittyi kokonainen talousalue, jonka vaikutus ylsi Vienaan ja Kuusamoon saakka. Pohjoinen alue kuitenkin jaettiin valtiollisella rajalla vuonna 1826, kun Ruotsi-Norja ja Venäjä kiinnostuivat parantuneiden kulkumahdollisuuksien myötä Jäämeren luonnonvaroista. Raja sotki kolttien jutamiseen perustuvan poronhoidon, ja suuri osa heistä siirtyi kalastajiksi. Kun teollinen laajamittainen kalastaminen siirtotyöläisineen ja suurine aluksineen alkoi, koltat eivät pärjänneet kilpailussa.²³ 1800-luvulla kasvaneen siirtolaisuuden ja ammattimaisen kalastuksen myötä alkuperäiskansat jäivät vähemmistöön ja vähitellen uudisasukkaat syrjäyttivät heidät oman kotiseutunsa asioista päätettäessä.

Jäämeren sankarin tapahtumat kytkeytyvät tiiviisti suomalaisten ensimmäiseen siirtolaisaaltoon. Romaanissa vaaralliset matkat Kuusamosta Pummankiin kalastamaan ja valaanpyyntiin "Pispärkiin" eli Huippuvuorille (Norjaksi aiemmin Spitsberget) esitetään kuusamolaisten toistuvana tapana hankkia lisätienestettä. Laurin syyt lähteä matkaan ovat taloudelliset: pikkuinen kotitila ei elätä, eikä kanalintuja metsästämyllä saa tarpeeksi lisäänsioita. Toki nuorukaista houkuttaa myös seikkailu ja "pummankimiesten" maine. Laurille Pummanki näyttäytyy eräänlaisena Eldoradona:

Sieltä olivat Koutalaiset rikkautensa saaneet, siellä luoneet pohjan, johon oli vuosi vuodelta lisää karttunut. Raha oli kuin magneetti, joka vetää puoleensa lisää ja lisää... vetäköön! Ei hän siitä suuresta rikkaudestakaan välitä, kuin vain olisi tavallinen toimeentulo. Mutta kun halla vei Päiväniemestäkin viljan, oli pakko lisätä pettua leipään. Pummangissa ei syöty pettua, vielä vähemmän Norjan puolella. Siellä oli meri peltona eikä siellä tiedetty hallavuoista.²⁴

20. Jouni Alavuotunki, Petsamon historia yhteisalueen jaosta ensimmäiseen maailmansotaan. Teoksessa Jouko Rahkola & Samuli Onnela (toim.) *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Petsamo-seura 1999, 41.

21. Alavuotunki 1999, 41–49.

22. Erno Paasilinna, *Petsamo. Historiaa ja muistoja*. Otava 1992, 43–47.

23. Alavuotunki 1999, 41.

24. Hänninen 1953, 10.

Vaikka matka 1800-luvun keinoin on raskas, *Jäämeren sankarissa* korostuu, että reitti on tuttu ja tehty moneen kertaan. Teoksessa kuvaillaan yksityiskohtaisesti kulkureittiä, joita pitkin kuusamolaiset 1800-luvulla matkasivat Jäämeren rannalle. Kulkureittien tarkka kuvaaminen on ominaista Hännisen tuotannolle, ja se on helposti yhdistettävissä kirjailijan asiantuntemukseen pohjoisen maantieteestä. Samalla reittien kuvailu liittyy myös neuvotteluihin rajoista ja kuulumisesta. Hännisen teoksessa *Kolme partiopoikaa* piirretään ikään kuin Suomen pohjoiset rajat siten, että romaanin nuoret sankarit kiertävät patikoiden ja melomalle Enontekiöltä Kilpisjärvelle, edelleen Inariin ja sieltä Petsamon Kalastajasaarentoon. *Kiveliön Karkureissa* Hänninen laittaa pohjoisen miehet auttamaan saksalaisia sotilaita pakenemaan Muurmanskista Vienaan, Kuusamoon, Ouluun ja siitä Ruotsiin. Matka kulkee pitkin polkuja ja vesistöreittejä, joita pohjoisen eränkävijät ja kauppiat ovat vuosisatoja hyödyntäneet, ja näin romaani korostaa luontevaa yhteyttä ja jatkuvaa vuorovaikutusta erityisesti Kuusamon ja Vienan alueiden välillä. *Jäämeren sankarissa* reittikuvaukset vahvistavat mielikuvaa Suomen kuulumisesta Jäämeren talousalueen piiriin. Hännisen tuotannossa kuvaukset vanhoista reiteistä, jotka kulkevat valtionrajojen yli, tekevät näkyväksi rajojen sopimuksenvaraisuuden ja muuntuvuuden poliittisessa tilanteessa.

Pummanki ja Jäämeren muut rantakylät näytettyvät teoksessa vilkkaina ja kansainvälisinä paikkoina, joihin Pohjois-Suomen väki luontevasti etsiytyy, ei periferiana. Esimerkiksi Vuoreijan satamaa kuvataan kansainvälisenä kalanyyntikeskuksena, jossa kalastajat ja seikkailijat ovat rikastumassa:

Siellä vallitsi kielten sekoitus: puhuttiin suomea, norjaa ja venäjää. Puheen porina kuului kovaäänisenä. Eräs punatukkainen reipas norjansuomalainen, jolla oli kirjava islanninvillapaita yllään, kertoi suuriäänisesti Huippuvuoren-matkoistaan ja valaanpyyntialusten suurista palkoista. -- Hän oli valaanpyyntiyhtiön asiamies, ja saatuaan toiset kuuntele-

maan, hän kysyi: - Kuka haluaa lähteä Pispärkin retkelle?²⁵

Laurille avautuvat mahdollisuudet rikastumiseen korostavat romaanissa Petsamon aluetta Suomelle relevanttina talousalueena, josta kannattaa pitää kiinni. Vaikka *Jäämeren sankarissa* pyritään korostamaan suomalaisten historiallisia kytköksiä Petsamoon ja Jäämeren alueeseen, ne eivät siinä – enempää kuin muissa aikalaisrepresentaatioissaakaan – nivelly elimelliseksi osaksi Suomea, vaan alue mielletään toiseksi ja vieraaksi. Petsamoon mennään, kuten Sakari Pälsi kirjoittaa, ”kuin ulkomaille”, kokemaan pohjoisen eksotiikkaa, mutta johon ei ole tarkoitus jäädä.²⁶ Onkin kuvaavaa, että Petsamon alue innoitti erityisesti turismia ja matkakirjallisuutta, mutta lopulta Suomen elinkeinoelämän toivomat taloudelliset hyödyt jäivät niukoiksi. Suomalaisilla oli vielä 1920-luvullakin vaikeuksia vaikeus saada jalansijaa kalastuksessa, sillä erityisesti Norjalla oli pohjoisella alueella vanhoja yhtiöitä, joiden halussa oli valtaosa Eurooppaan suunnatusta Jäämeren kalakaupasta.²⁷

Kamppailua Jäämeren hallinnasta

Jäämeren Sankari kytkeytyy monin säikein myös vanhojen siirtomaavaltujen kamppailuun Jäämeren hallinnasta ja kysymykseen siitä, kuinka Suomen oli mahdollista hyötyä kansainvälisestä liiketoiminnasta alueella. Petsamo, Jäämeri ja Huippuvuoret ovat herättäneet kiinnostusta suurvalloissa vuosisatojen ajan. Vanhat siirtomaavallat etsivät 1500-luvulta asti uusia kauppareittejä pohjoisilla merillä. Englantilaiset kävivät kauppaa Arkangelissa jo 1500-luvulla, mutta hollantilaiset löivät pian heidät kilpailussa. Hollantilainen Wilhelm Barents retkikuntineen löysi Huippuvuoret, ja tämän jälkeen hollantilaiset perustivat kauppasatamia Petsamoon, Kuolaan ja Arkangeliin. Huippuvuorista muotoutui valaanpyynnin keskus.²⁸ Huippuvuorilta on valaanpyynnin lisäksi etsitty erityisesti kivihiiltä 1700-luvulta alkaen. Jäämeren ja Petsamon – ja samalla Suomen merkitys kansainvälisenä kauppareittinä ja kul-

25. Hänninen 1953, 42.

26. Sakari Pälsi, *Petsamoon kuin ulkomaille*. Otava 1931, 7. Ks. myös Nyssönen 2010, 18.

27. Paasilinna 1992, 22–23.

28. Paasilinna 1992, 22.

kuväylänä puolestaan korostui erityisesti 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä.

Jäämeren sankarissa esitellään Jäämeren ja huippuvuorten moninaisia rikkauksia. Kun Lauri lähtee valaanpyyntiin, seurataan hänen silmien-sä läpi suunnattomia mursulaumoja, majesteettisia valaita ja loputtomia määriä lintuja, joiden pesistä saatettiin kerätä munia ja höyheniä. Paitsi eläimiä, arktinen alue tarjoaa myös mineraalivaroja. Kirjassa kuvatus valaanpyynnin pohjimmainen tarkoitus norjalaisen valaanpyyntialuksen päämääränä on Huippuvuorten itäsaarten valloittaminen ennen brittejä.

Tästä uudesta riista-alueesta kilpaili kaksi valtakuntaa: Norja ja Englanti. Norjan hallitus oli kiertoteitä saanut tietää, että englantilaiset suunnittelivat isohkoa retkikuntaa Itäsaarille. -- Norjan hallitus tiedusteli, haluaisiko mikään valaanpyyntiyhtiö varustaa vaikkapa vain yhden laivan retkikunnan valtaamaan pyyntimaita Norjalle.²⁹

Haaksirikkoisen Laurin kohtalon ratkaisee lopulta kansainvälinen kilpailu kivihiilestä. Romaanin lopussa jäät sulavat Huippuvuortenkin ympäriltä, ja Itäsaarille saapuu brittiläinen retkikunta, joka on etsimässä kivihiihtä ja muita mineraaleja Englannin teollisuuden tarpeisiin. Kuinka ollakaan, Lauri ja hänen toverinsa ovat pitäneet talven ajan itsensä lämpimänä saarelta löytyneiden kivihiihtäjäkavojen avulla. Edessä on kansainvälinen selkkaus: perässä saapuu norjalainen alus, joka on samalla asialla. Laivojen kapteenit ajautuvat riitaan kivihiihtäjäkavojen ja siitä, kummalla valtiolla on oikeus julistaa vasta vallattu Itäsaari omakseen.

Kivihiihtäjäkavojen luona syntyi norjalaisten ja englantilaisten kapteenien kesken ankara riita siitä, kenelle kivihiihtäjäkavot kuuluivat, ja Lauri Päiväniemi todisti norjalaisten puolesta, että Varangin miehet löysivät kerrokset ja käyttivät kivihiihtäjäkavot koko talven. He olivat siis aloittaneet kaivamisen ja valloittaneet alueen.³⁰

Lopulta asia jää maiden hallitusten ratkaistavaksi. Lauri ei, tietenkään, vaadi kivihiihtäjä Suomelle, koska ”Minkä lipun alla purjehdit, sen oikeutta puolusta, vaikka henki menköön”³¹.

On tärkeää huomata, että romaanin Lauri – ja samalla kirjailija Hänninen – valitsevat puolensa tiukasti: on tärkeää, että Huippuvuorille kohoaa Norjan lippu, ei Britannian. Asetelma on hämmentävä, sillä Huippuvuorten kivihiihtäjä kiinnostuneimpia olivat itseasiassa Norja ja Venäjä, vaikka Britanniaa ja englantilaisia kuvataankin negatiivisimmassa valossa.³² Romaanista tihkuva vihamielisyys on yhdistettävissä Suomen ja Britannian kireäkköihin väleihin ensimmäisen maailmansodan päätyttyä. Maat olivat ajautuneet sodassa eri puolille: Britannia, Ranska ja Venäjä muodostivat toisen liittoutuman, Ympärysvallat, ja Suomi tuki toista liittoutumaa, Saksan johtamia Keskusvaltoja. Osa Suomen punaisista joukoista, niin sanottu Muurmannin legioona oli liittynyt brittijoukkoihin, ja päätyneet siten ensimmäisen maailmansodan voittajien riveihin. Voidaan olettaa, että *Jäämeren sankariin* sisältyvä kiista siitä, kenen lippu Huippuvuorille pystytetään, on ideologisessa mielessä jatkoa tälle selkkaukselle.

Kuten edellä on kuvattu, *Jäämeren sankari* sisältää varsin yksityiskohtaisen kuvauksen Jäämeren rannikon talousalueesta 1800-luvun puolivälissä, sen elinkeinoista, luonnonrikkauksista ja kansainvälisestä kilpailusta pohjoisten merivaltojen välillä. Tematiikassa näkyy Kaarlo Hännisen pohjoisten alueiden maantieteen ja elinkeinojen tuntemus. Suomalaisen Laurin ja kansainvälisten toimijoiden väliset suhteet kuvastelevat niin ikään valtatasapainoa, joka Jäämerellä vallitsi: Norja, Venäjä ja Britannia olivat merkittävimpiä ja Suomen rooli oli hyötyä kalastuksen tuottamista työpaikoista ja kaupankäyntimahdollisuuksista.

Eroja, yhteenkuuluvuutta ja rotuoppia

Jäämeren *Sankarissa* rajoja määritellään paitsi suhteessa alueiden hallintaan ja niihin liittyviin kuulumisen kokemuksiin myös suhteessa erilaisiin etnisyyksiin ja sosiaalisiin hierarkioihin. Kuten maantieteilijät P. K. Rajaram ja Carl

29. Hänninen 1953, 45.

30. Hänninen 1953, 157.

31. Hänninen 1953, 157.

32. Hänninen 1953, 156.

Grundy-Warr ovat esittäneet, sosiokulttuuriset rajamaiset voidaan nähdä erilaisten kohtaimien vyöhykkeinä.³³ Nymanin mukaan tällainen näkökulma auttaa hahmottamaan raja-alueiden sosiaalisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia, joiden kautta rajamaisemassa toimivien identiteetit muovautuvat.³⁴

Suomen itsenäistyttyä maantieteellinen raja Venäjään oli muuttanut merkitystään ja tämä tuotti tarvetta korostaa mentaalista rajaa Venäjään ja venäläisiin. Petsamon liittäminen Suomeen myös pakotti suomalaiset, kuten Jukka Nyysönen on todennut, kohtaamaan uuden kansanryhmän, kolttasaamelaiset, osana väestöään. Suomen silloisessa vähemmistöpolitiikassa suhtautuminen vaihteli kolttakulttuurin ”suojelamisesta”, kolttien integraatioon ja suoranaiseen syrjintään.³⁵ Tässä rajankäynnissä meidän ja muiden välillä rodullistavilla, kolonialistiseen ajatteluun pohjautuvilla diskursseilla oli oma roolinsa.³⁶ *Jäämeren sankarissakin* voidaan havaita kaikuja rotuopeista.

Rotuoppeja pidettiin 1900-luvun alussa hyväksyttävänä ja tieteellisinä lähestymistapoina, joita sovellettiin antropologiassa ja lääketieteessä. Rotuoppeihin sisältyi valistusajalta asti näkemys rotujen keskinäisestä hierarkiasta siten, että mittana olivat länsimaiseen, niin sanottuun kaukasialaiseen rotuun liittyvät mielikuvat, josta poikkeavat piirteet leimattiin ei-toivotuiksi. Yhteiskunnallisista ongelmista johtuvat ilmiöt, kuten alkoholismi tai köyhyys helposti rodullistettiin. Suomessa fyysisen antropologian kukoistuskauti oli lyhyt ja sijoittui 1920- ja 1930-luvulle.³⁷

Yksi syy siihen, että Suomessa rotuopit eivät olleet yhtä suosittuja kuin esimerkiksi Norjassa, Ruotsissa ja Saksassa oli se, että indogermaaniset kansat nähtiin yleisesti hierarkiassa ylinnä,

kun taas saamelaiset ja suomalaiset yhdistettiin hierarkiassa alempaan ”mongoliseen rotuun”. Suomalaiset fyysisen antropologian edustajat esiintyivät altavastaajina, jotka pyrkivät todistamaan, että suomalaiset eivät kuulu mongoliseen rotuun.³⁸ Suomalaiset tutkijat sovelsivat kuitenkin hierarkisoivia oppeja, kun kyse oli saamelaisista. Saamelaisia rotuteoriat kuvasivat erityisen rasistisella ja leimaavalla tavalla.³⁹ Heitä kuvattiin ”degeneroituneeksi ihmislajiksi” ja ”eläimenkaltaiseksi”. Saamelaisten rasistiset luonnehdinnat nojasivat jo Georges Louis Leclerc Buffonin (1707–1788) esittämään oletukseen siitä, että maailman äärialueilla joko liian kylmän tai kuuman ilmaston vuoksi ihminen ei kykene saavuttamaan fyysisesti eikä henkisesti leutojen alueiden ihmisen täydellisyyttä.⁴⁰

Rotuoppia esiteltiin lukuisissa 1900-luvun alun suomalaisissa maantieteen kirjoissa,⁴¹ myös Kaarlo Hännisen opettajan oppaassa *Nykyaikainen maantieteen opetus* (1916) ja Hännisen yhdessä K. E. Kivirikon kanssa laatimassaan oppikirjassa *Yleismaantiede oppikouluja, seminaareja ja yksinopiskelua varten* (1920). Niissä rotuoppeja esiteltiin osana ”ihmismaantiedettä” eli ”antropografiaa”. Opettajan oppaassa aihepiiriä perustellaan seuraavasti:

Kansojen sekä aineellista että henkistä sivistyskantaa käsiteltäessä on selitettävä, miten koko ihmiskunta jakaantuu sivistystasonsa mukaan luonnonkansoihin, puolisivistyneisiin kansoihin ja sivistyskansoihin.⁴²

Paheet Hänninen näkee periytyvinä rotupiirteinä:

Toiset kansat ovat heikkoja vastustamaan jonkun paheen, esim. juoppouden leviämistä,

33. P. K. Rajaram & Carl Grundy-Warr, Introduction. Teoksessa P. K. Rajaram & Carl Grundy-Warr (toim.) *Borderscapes. Human geographies and politics at territory's edge*. University of Minnesota Press, xxx.

34. Nyman 2020, 214.

35. Nyysönen 2010, 15–20.

36. Ks. Loomba 1998, 43.

37. Pekka Isaaksson & Jouko Jokisalo, *Kallomittajia ja skinejä. Rasismen aatehistoriaa*. Like 2005, 67–78; ks. myös Kukka Ranta & Jaana Kanninen, *Vastatuuleen. Saamen kansan pakkosuomalaistamisesta*. Kustantamo S&S 2019, 129–142.

38. Isaaksson & Jokisalo 2005, 154; ks. myös Ranta & Kanninen 2019, 135.

39. Pekka Isaaksson, Kun koko kyläkunta piiloutui. Saamelaiset Yrjö Kajavan antropologisessa ohjelmassa. Teoksessa Jouko Jokisalo (toim.) *Rasismi tieteessä ja politiikassa. Aate- ja oppihistoriallisia esseitä*. Edita 1995, 63–64.

40. Isaaksson & Jokisalo 2005, 62–64, 107–109.

41. Anssi Paasi, *Kansaluonnekäsitteestä ja sen käytöstä suomalaisissa maantieteen oppikirjoissa*. Tutkimus alueellisista stereotyyppioista. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan tutkimuksia, 1984.

42. Kaarlo Hänninen, *Nykyaikainen maantieteen opetus*. Valistus 1916, 41.

muutamaa taas vaivaa sairaalloonin itsemurharaivo, jotkut ovat taipuvaisia huikentelevaisuuteen, laiskuuteen ja epäsäännölliseen elämään.⁴³

Hännisen *Kansakoulun maantieto ja kotiseutuoppi* -kirjan tapa esitellä saamelaisia on näiden käsitysten mukainen: Kolttasaamelaisia esittävän kuvan yhteydessä todetaan: ”Kolttalappalaisia, ovat kehittymättömiä ja yleensä kreikkalaiskatolisia.”⁴⁴

Jäämeren Sankari toistaa henkilökuvauksessaan pohjoismaista valkoisuuden ideologiaa ja rodullistaa muita etnisiä ryhmiä. Teosta voidaan lukea aikakauden poliittiseen ja aatteelliseen ilmapiiriin kytkeytyvänä neuvotteluna kuulumisesta ja eronteosta suhteessa muihin. Romaaniin liittyy koloniaaliselle kirjallisuudelle ominainen jännite, jossa dominoivat ryhmät vahvistavat omistusoikeutta johonkin paikkaan ja samalla sulkevat toisia, sekä kilpailijoiksi miellettyjä ryhmiä että alkuperäiskansoja pois. Tällaisissa neuvotteluissa hyvinkin arkisilla rajan merkitsemisen tavoilla on keskeinen merkitys.⁴⁵

Jäämeren sankarissa vahvistetaan käsitystä Suomen kuulumisesta Pohjoismaihin ja suomalaisten kulttuurisesta ja rodullisesta yhteydestä Skandinaviaan. Tämä näkyy esimerkiksi miehisyyden korostamisessa. Suomalainen Lauri on tietenkin tarkin ampuja, ja vahvin ja kestävin taistelussa arktisia vaaroja vastaan. Ainoastaan ruotsalaiset ja norjalaiset ovat Laurista varteenotettavia tovereita, joiden kanssa hän voi vaihtaa ajatuksia ja joihin voi luottaa. Heitä kuvataan myös lähinnä positiivisilla määreillä. Esimerkiksi Kapteeni Jonas Jensen on ”täsmällinen järjestyksen mies”.⁴⁶ Kippari Vangel on opiskellut yliopistossa ja on taitava viulisti, mutta ”levottoman luonteensa vuoksi lähtenyt seikkailemaan”. Hän opettaa Lauria – ja samalla lukijaa – ymmärtämään ja kunnioittamaan arktista luontoa ja sen monipuolista elämistää. Kunnianhimoinen

Bukke puolestaan haaveilee oman kalanvientiyrityksen perustamisesta ja on kihloissa kauniin Ingeborgin kanssa. Pohjoismaalaiset esiintyvät romaanin kaikissa tilanteissa johtavassa asemassa: Jensen ja Vangel vastaavat laivan komennosta ennen haaksirikkoa. Itsestään selvästi Lauri ja Bukke ottavat vastuun haaksirikkoisten pienen yhteisön asioista, kuten ruuan säännöstelystä, metsästyksen järjestämisestä ja rauhan säilymisestä. Bukke kuitenkin kuolee keripukkiin ja Lauri suree häntä ainoana ystävänä ja vertaisenaan.

Kuten ystävät ainakin, he olivat viime aikoina uskoneet toisilleen kaikki salaisuudet, kertooneet toiveistaan ja tulevaisuuden suunnitelmistaan. Bukken kuoleman jälkeen ei ollut ketään, jolle olisi voinut paljon muusta puhua kuin jokapäiväisistä asioista. -- Yhteiskunnan sisäinen tasapaino oli täten pahasti järkkynyt. Venäläiset ja koltat olivat suurena enemmistönä määräämässä yhteisistä asioista.⁴⁷

Venäläiset ja kolttasaamelaiset esitetään *Jäämeren sankarissa* sekä fyysisesti että henkisesti heikompiina hahmoina, jotka eivät kelpaa mihinkään vastuulliseen tehtävään. Varanki-laivan ja autiosaaren hierarkiassa he ovat alempana kuin pohjoismaiset, tottelijan roolissa. Työssä venäläisiä ja kolttia ohjeistetaan kuin pikkulapsia: ”Vasili ja Miihkali saavat tulla soutamaan ja keräämään munia, mutta muistakaa, ettette ota hautuneita”. Kansallisuuteen perustuvien voimasuhteiden muuttuminen Bukken kuoleman jälkeen esitetään suoranaishana uhkana Laurille.

Romaanin kuvaukset Mahtveista ja Uula-Pierasta lähestyvät rotubiologiaan palautuvaa oletusta koltista likaisena, taikauskaisena, epärehellisinä ja luonnontilaisena ”alempana rotuna”: ”Uula-Piera oli pieni laiha ukon kääkkänä, mustatukkainen, tihrusilmäinen, mutta ampujana tarkka”⁴⁸ ja molemmat ovat likaisia ja resuisen näköisiä. Uula Piera näkee ”meren manalaisia”⁴⁹

43. Kaarlo Hänninen & K. E. Kivirikko, *Yleismaantiede oppikouluja ja seminaareja sekä yksinopiskelua varten*. Kustannusosakeyhtiö Kirja 1920, 201.

44. Kaarlo Hänninen, *Kansakoulun maantieto ja kotiseutuoppi*. Valistus 1928, 101.

45. Ks. Nyman 2017, 107, 112 ja 2020.

46. Hänninen 1953, 60.

47. Hänninen 1953, 114.

48. Hänninen 1953, 46.

49. Hänninen 1953, 69.

ja muita yliluonnollisia olentoja. Jopa ikänsä Jäämeren rannalla asuneiden kolttien kykyä selvitä ankarasta retkestä epäillään seuraavasti:

Ei niillä siellä mitään tehdä, väitti tykkimies.
– Ne ovat niin heikkorakenteisiakin, etteivät kestä Jäämeren ankaraa ilmaa.⁵⁰

Myös muut 1900-luvun alun lapinkuvausten kolttarepresentaatiot ovat samankaltaisia, kuten saamentutkija Veli-Pekka Lehtola on osoittanut. Esimerkiksi Vaasan Jaakkoo ja K. A. Wallenius esittävät koltat lähinnä porovarkaina ja unohtivat samalla sen, että samaan aikaan suomalaiset metsästäivät luvatta saamelaisten poroja.⁵¹ Hännisen kolttahahmoihin, erityisesti Uula-Pieraan, liittyy kuitenkin myönteisiäkin piirteitä: hän on lähes yhtä hyvä ampuja kuin Lauri ja hänen taitonsa taikoa ruokaa arktisen talven antimista osoittautuu korvaamattomaksi. Lauria ja Uula-Pieraa kuvataan usein metsästävässä ja työskentelemässä yhdessä. Tällainen välittää mielikuvaa kahden ihmisen tasaveroisesta vuorovaikutuksesta, jolloin rodullistava diskurssi hieman vaihenee. Uula-Pieran kuvauksessa on hahmollaan ”toisen” arvostamista, joka ei romaanissa kuitenkaan jäsenyy käsitteelliselle tasolle asti. Uula-Pieraa voisikin kuvata lapsenomaisen, mutta sympaattisen ”villin” hahmoksi.

Venäläiset esitetään *Jäämeren sankarissa* vielä kielteisemmässä valossa. Paitsi rodullistamisesta, kyse on myös aikakauden poliittisesta asetelmasta, jossa venäläinen esitetään automaattisesti Suomen vihollisena ja epäluotettavana.⁵² Venäläiset Miihkali ja Vasili, joita romaanissa luonnehditaan ”synnynnäisiksi rikollisiksi ja Siperian vangeiksi”, syyllistyvät leipien varastamiseen yhteisestä varastosta. Laurin ja Ruotsalaisen Bukken muodostama korpituomioistuin määrää ankaran rangaistuksen, raippoja 20 iskua. Rangaistus on toki lievä siihen nähden, että

Lauri ehdottaa ensin: ”Varas hirteen, murhamies mestattakoon!”⁵³ Representaatiot venäläisistä rikollisina toistuvat säännönmukaisesti aikakauden muissa poikien seikkailukirjoissa, esimerkiksi Otavan Poikien seikkailukirjasto -sarjassa, jossa suosikkiaiheina olivat isoviha, pikkuviha ja kansalaissota.⁵⁴ Epäluulo ja käsitys venäläisistä vihollisena näkyvät myös Hännisen ja Kivirikon maantiedon oppikirjassa, jossa slaavilaisen ”rodun” päämääriä kuvaillaan seuraavasti:

Vielä mainittakoon tässä slaavilaisuus, joka monien vuosisatain kuluessa on muun muassa koettanut hävittää ja itseensä sulattaa hajanaisia suomensukuista heimoja. Itä-Euroopassa se on siinä jonkin verran onnistunutkin, mutta kehittyneempi Suomen kansa on pelastanut itsensä sen vaikutusvallasta.⁵⁵

Jäämeren sankariin sisältyvä pyrkimys rakentaa yhteenkuuluvuutta suomalaisen Laurin ja skandinaavisten Bokken, Jensenin ja Vangelin välillä ja erojen korostaminen suhteessa kolttasaamelaisiin voidaan nähdä yrityksenä uudelleenjäsentää aikakaudelle tyypillisiä näkemyksiä rodusta. Vahvistamalla suomalaisten ”skandinaavisuutta” ja heikentämällä kytköstä suomalaisten ja saamelaisten välillä teos irrottaa suomalaisia mongolimielikuvista. *Jäämeren sankarissakin* esillä oleva mielikuva koltista vastuuttomina luonnonlapsina, on yhtenevä aikakaudelle ominaisten kolttia stereotypisoivan puhutavan kanssa. Niin ikään venäläisten kuvaamisessa on kyse rodullistamisesta, mutta tässä tapauksessa rodullistaminen liittyy eron tekoon ”sortajaksi” miellettyä entistä imperialistista isäntämaata kohtaan.

Rodullistamista kuvaavat lausumat Hännisen tuotannossa kertonevat sisäistetyistä stereotypioista, mutta niissä voi nähdä myös strategisia ulottuvuuksia. Tätä ilmentää se, että välillä Hänninen rakentaa eron ja yhteenkuuluvuuden täy-

50. Hänninen 1953, 46.

51. Veli-Pekka Lehtola, Petsamon kolttasaamelaiset. Teoksessa Jouko Vahtola & Samuli Onnela (toim.) *Turjanmeren maa Petsamon historia 1920–1944*. Petsamo-Seura 1999a, 157.

52. Virpi Kivioja, *Ristiriitainen ryssä. Venäläisten kansanluonne, rotu ja viholliskuva suomalaisissa ja saksalaisissa maantieteiden kouluoppikirjoissa 1933–1944*. Turun yliopisto 2016.

53. Hänninen 1925, 86.

54. Esimerkiksi J. K. Kulomaa *Kainuun sissit*. Otava 1929; Kaarlo Nuorvala, *Ryssänsaaren salaisuus*. 1931; *Aktivisti. Kertomus jääkäriliikkeen ajoilta*. Otava 1935; *Sanansaattajat. Kertomus vapaussodan ajoilta*. Otava 1936; Jalmari Sauli, *Valkoinen varjo. Seikkailuromaanin kansalaissodasta*. Otava 1919; *Ajojahti. Seikkailukertomus isonvihan ajoilta*. Otava 1925; *Kahden tulen välissä. Seikkailukertomus Anjalan liiton ajoilta*. Otava 1926.

55. Hänninen & Kivirikko 1920, 201.

sin toisin. Esimerkiksi kansakoulun maantieteen kirjassaan Hänninen nostaa esiin suomen ja saamen kielten huonon aseman Ruotsissa.

Ruotsalaiset eivät anna näiden suomalaisten lasten opiskella kansakoulussa suomenkielillä, vaan ruotsiksi, että lapset unohtaisivat äidinkieltensä ja muuttuisivat vähitellen ruotsalaisiksi. Lappalaisia on Ruotsin pohjoisosissa 6,000, ja heidän kohtalonsa on yhtä vaaranalainen kuin suomalaistenkin.⁵⁶

Tällöin kritiikin kohteena on Ruotsi ja ruotsalaisten valta-asema alueellaan asuviin suomalaisiin ja saamelaisiin nähden. Samanlaisiin ongelmiin viitataan norjalaisten ja kveenien suhteissa. Suomalaiset, saamelaiset ja kveenit puolestaan kytketään toisiinsa alisteisina ryhminä, joilla on yhteistä puolustettavaa. Tätä tukee se, että myös *Jäämeren sankarissa* näkyy väläyksenomaisia yhteisymmärryksen hetkiä suomalaisten ja kolttien välillä. Kaikissa näissä tapauksissa rajaa toisiin etnisiin ryhmiin määritellään suomalaisten perspektiivistä ja suomalaisten ehdoin.

Kriittisyyttä ja poikkeusajattelua

Jäämeren sankari ei ole yksiviivainen teos, eikä kolonialismia ja modernisaatioprosessin tuomista arktiselle alueelle kuvata ongelmatto-mana. Arktisen luonnon merkitys on teoksessa suuri: se näyttäytyy suoranaisesti romaanin toisenä päähenkilönä Laurin rinnalla. Romaanissa kuvaillaan luonnontieteellisen tarkasti pohjoisen lintusaaria, naaleja, valaita, mursuja ja muita eläimiä ja niiden elinympäristöjä. Nämä kuvaukset palvelevat pedagogisia tavoitteita, halua esitellä arktista luontoa ja sen erityispiirteitä, jota nuori lukija voi Laurin tavoin ihmetellä. Hännisen tuotannossa ovat vastakkain luonnon hyvinvoinnista ja alkuperäiskansojen elinkeinoista kiinnostunut tiedemies-kirjailija ja suomen vaurastumista ja modernisaatiota ajava poliitikko-kirjailija.

Ristiriita luonnontieteilijän ja kansanedustajan katseen välillä näkyy romaanin kerronnassa fokalisaation vaihteluna. Kerronta siirtyy välillä suurista valkoisista metsästäjistä eläimiin ja

mereen itseensä. Esimerkiksi valaan metsästyksestä kerrotaan yllättäen valasemon näkökulmasta. Kirja kuvaa emon hätää poikasestaan ja harppuunan aiheuttamaa kipua:

Valas aikoi paeta. Pyöräys vain jättipyrstöllä, niin ne kiittäisivät syvyyteen, meren suojaavaan helmaan. Mutta vielä ei tiennyt varmaan, oliko tulija ystävä vai vihollinen. Kummitus lähenei, hiljensi vauhtiaan ja seisautui. Valaan poikainen asettui emonsa rinnalle ja emo nosti toisen rintaevänsä sen selälle kuin suojaaksi. Kuu-lui pamahdus, savu pöllähti hirviön selästä ja samassa tuntui kauhea pistos valasemon sisuksissa.⁵⁷

Katkelmassa lukija asetetaan samastumaan haavoittuvaan valasemoon, joka on kohtauksessa tunteva ja ajatteleva subjekti. Valaanpyyntialus on sen silmissä hirviö ja kummitus, jolta se poikastaan yrittää suojella. Välähdyksittäinen pyrkimys tarkastella maailmaa "toisten" näkökulmasta koskee Hännisen tuotannossa myös ihmisiä. Esimerkiksi teoksessa *Kiveliön karkurit* kuvataan koltta-pariskuntaa, joka tarkkailee Muurmannin radan rakentamista vankityövoimalla vanhojen laidun-alueidensa läpi. Pariskunta pohtii samalla omaa tulevaisuuttaan ja surua siitä, että heidän on koko ajan siirryttävä yhä kauemmas ja ahtaammalle:

Se tuo tullessaan "lantalaisia" kuin sääskiä, jotka syövät viimeisenkin sarvipään tuntureilta ja kalan järvestä, ja koltta kuolee nälkään.⁵⁸

Kriittistä näkökulmaa modernisaatioon etäännyttää se, että "rautainen tie" on venäläisten hanke, jolloin suomalaisten ei tarvitse ottaa vastuuta ongelmista.

Niin ikään kriittisyys pilkahtaa esiin kippiari Vangelin puheessa nuorelle sankarille. Kun Lauri ilmaisee ihastustaan kalastajien ja hylkeenpyytäjien elämää kohtaan, Vangel vakuuttaa, että hän itse olisi mieluummin maissa, jos hänellä olisi oma tila, kuten Laurilla. Tällä tavoin aika kalastusveneessä ja valaanpyynnissä näyttäytyy seikkailuna ja poikkeuksellisena elämänvaiheena, kun taas kestäväille pohjalle rakentuva

56. Hänninen 1928, 117

57. Hänninen 1953, 50.

58. Hänninen 1923, 8.

elämä on kytköksissä maanviljelyyn ja paikalle asettumiseen.

Hylkeenpyynti täällä ylhäällä on usein joukkoteurastusta, johon kyllästyy, kun sitä tekee useita kesiä niin kuin minä. Ihminen haluaa noilta viattomilta eläimiltä vain nahan ja traanikerroksen se alta, kaikki muu jää tänne. Traani sulatetaan rasvaksi ja vaihdetaan sitten kaupungissa rahaan, jota me jokainen saamme murusen. Pian kiertelee öljy sitten maailman markkinoita ja sillä sitten rasvataan koneiden laakereita, etteivät ne hankauksesta kuume-nisi. Näin ihminen käyttää koneistoonsa näitäkin vaarattomia eläimiä, jotka ajan alusta saakka ovat saaneet täällä kehittyä ja lisääntyä täydellisessä vapaudessa. Me ihmiset olemme napaseutujen pahimpia petoja.⁵⁹

Jäämeren sankarissa kriittinen näkökulma taituu kuitenkin oletukseen, että Jäämeren rannat ovat ”vierasta” aluetta, jossa ollaan ainoastaan käymässä. Kuvauksessa modernisaatio on kone, joka jatkaa väijäämätöntä kulkuaan ihmisestä riippumatta. Romaanissa törmäävät kolonialismin kritiikki ja sen hyväksyminen tavalla, jonka voisi laajemminkin tulkita ominaiseksi suomalaiselle suhtautumiselle pohjoisen luonnon hyväksikäyttöön ja sen alkuperäiskansojen kohtaloon. Tämä asenne tulee hyvin esiin *Jäämeren sankarin* loppuratkaisussa.

Koska *Jäämeren sankari* on poikien meriaiheinen seikkailukirja, siinä täytyy lajityypin konventioiden mukaan olla paitsi haaksirikko myös aarre. Lauri löytää Itäsaarelta ikivanhan ihmisasumuksen, joka osoittautuu 1600-luvun epäonnisen hollantilaisen tutkimusretkikunnan jäänteiksi.⁶⁰ Rahat löytäessään saaren vangiksi jäänyt Lauri miettii rikastumisen vuoksi tehtyjen valloitusretkien turhuutta. Asetelma kuitenkin muuttuu, Lauri palaa norjalaisaluksen mukana ihmisten ilmoille: nyt kullasta on apua kotitilan ylläpidossa ja avoitusmisessa naapurin Hannan kanssa. Tässä tiivisty kirjalle ominainen poikkeusajattelu, joka ilmaisee laajemminkin suomalaista tai pohjoismaista välinpitämättömyyttä, kun on kyse

■ Kuva 2. Jälälakeuksien vaaroja. Kuvitusta *Jäämeren sankarin* 3. Painokseen. Kuva: Elina Arminen.

osallisuudesta kolonialistisiin hankkeisiin. Suurimittakaavainen suurvaltojen harrastama luonnon riisto voidaan tuomita. Samalla iloitaan siitä hyödyistä, joka Suomelle koituu, kun suomalaiset pääsevät mukaan kansainvälisten suuryritysten hankkeisiin – tai kuusamolainen korvenraivaaja hyötyy hiukan kolonialistisesta retkestään. Näennäisistä kriittisistä äänenpainoistaan huolimatta *Jäämeren sankari* asettuu osaksi samaa diskurssia kuin esikuvansa *Robinson Crusoe*.

Lopuksi

Olen tarkastellut Kaarlo Hännisen *Jäämeren sankarin* kytköksiä suomalaisen ja kansainvälisen kolonialismiin Petsamossa ja Jäämerellä. Jäämeren sankarin suhde kolonialismiin näyttättyy moninaisena puhetapojen ja asenteiden kudok-

59. Hänninen 1953, 49.

60. Sisäkertomuksessa hollantilaisesta retkikunnasta on yhtymäkohtia Willem Barentsin (1550–1594), ensimmäisen eurooppalaisen Huippuvuorille purjehdineen löytöretkeilijän kohtalosta. Hän jäi kolmannella retkellään jumiin Novaja Zemljään ja kuoli keripukkiin.

senä, jossa ei ole selkeitä valloittajan ja valloitetun positioita.

Olen osoittanut, että *Jäämeren sankari* punoutuu osaksi niitä puhetapoja, joilla Petsamon aluetta pyrittiin kytkemään mielikuvien tasolla osaksi muuta Suomea ja vahvistamaan suomalaisten nautintaoikeutta alueen luonnonvaroihin. Romaanissa esimerkiksi korostetaan suomalaisten pitkää historiaa alueella. Tässä voidaan nähdä kolonialismille ominaista pyrkimystä laajentaa suomalaisten elinpiiriä ja vaikutusvaltaa Petsamossa ja Jäämerellä. Ennen kaikkea *Jäämeren sankari* avaa kuitenkin näkymän kansainväliseen kolonialistiseen kilpajuoksuun pohjoisille alueille. Suomi ja suomalaiset näyttäytyvät yhtenä, joskin pienenä, toimijana joka haluaa osansa pitkään ei-kenenkään maaksi mielletystä alueesta ja sen tarjoamista hyödyistä. Romaanissa korostuu erityisesti Pohjoismaiden oikeus Jäämeren ja sen rantojen rikkauksiin.

Jäämeren sankarissa sosiokulttuuriseen neuvotteluun rajasta ja oikeudesta luonnonvarojen hyödyntämiseen liittyy myös neuvottelu kuulumisesta ja eroista muihin. Romaanissa toistuvat erityisesti kolttasaamelaisia ja venäläisiä toiseuttavat ilmaukset. Kolttasaamelaisten toiseuttaminen liittyy niihin länsimaiselle kolonialismille tyypillisiin diskursseihin, joilla yleensäkin oikeutettiin alkuperäiskansojen vaikutusmahdollisuuksien vähentämistä eri alueilla. Hännisen romaanissa neuvottelu eroista ja kuulumisesta kietoutuu kuitenkin myös Suomen epävarmaan itärajaan. Kielteiset venäläisrepresentaatiot ilmentävät eroa entisestä emämaasta Venäjältä ja myönteiset norjalais- ja ruotsalaisrepresentaatiot suomalaisten kuulumista skandinaavisen kulttuurin piiriin. Neuvottelulle näistä rajoista on kuitenkin ominaista ambivalenssi, joka tulee *Jäämeren Sankarissa* ja Hännisen muussakin tuotannossa esiin muun muassa Petsamon ja Jäämeren ranta-alueiden monikulttuurisuuden kuvaamisesta, kuvauksissa rajanylisistä kulkureiteistä ja paikoitellen syntyvistä kytköksistä suomalaisten ja saamelaisten välillä.

Olen *Jäämeren sankarin* analyysin avulla nostanut esiin myös niitä strategioita, joilla suomalainen sivistyneistö perusteli Suomen osallisuutta kolonialistisessa toiminnassa. Hännisen tuotanto ilmentää tietoisuutta pohjoisen alueen moder-

nisaation, esimerkiksi kansainvälisen teollisen kalastuksen, ongelmista luonnolle ja alkuperäiskansoille. Tämä kriittinen tietoisuus vaimennetaan Hännisen teoksissa antamalla suomalaisille rooli sivustakatsojina, jotka eivät ole varsinaisesti vastuussa asioista, vaikka pyrkivätkin hyötymään tilanteesta. Toki Hännisen teoksessa sivustakatsojan rooli liittyy myös romaanin nuoren päähenkilön asemaan ensikertalaisena pohjoisilla vesillä.

Vaikka Kaarlo Hännisen *Jäämeren sankari* on ainoastaan yksi arkipäiväinen esimerkki siitä, kuinka pohjoiseen suuntautuvaa kolonialismia 1900-luvun alussa Suomessa esitettiin, sen avulla on mahdollista ymmärtää niitä asennoitumiso ongelmia, jotka suomalaisessa ja pohjoismaisessa diskurssissa pohjoisiin alueisiin ja niiden alkupe räiskansoihin liitetään. Analyysi osoittaa esimerkiksi, kuinka syvällä suomalaisessakin yhteiskunnassa ”tieteellinen” rasismi on ollut. 1920-luvulla se oli hyväksytty ja itsestään selvänä esitetty osa pedagogista ajattelua. Samoin analyysi avaa perspektiivin maantieteellisen rajan ja monikulttuurisen alueen kompleksiseen suhteeseen. *Jäämeren sankarin* esiin tuomat ristiriitaisuudet eri etnisten ryhmien kohtaamisessa viestivät homogeenisen kansakunnan ihanteesta. Petsamo oli ongelmallinen, koska se oli osa Suomea, mutta sen asukkaat jotakin muuta. Häilyminen integraation ja torjunnan välillä näkyy erityisesti Hännisen kolttarepresentaatioissa.

Aika, jolloin Petsamo ja pätkä Jäämeren rantaa kuuluivat Suomelle, oli loppujen lopuksi häviävän lyhyt, 24 vuotta. Yritys integroida Petsamo luonnolliseksi osaksi muuta Suomea erilaisten mielikuvien ja representaatioiden avulla jätti kuitenkin jälkensä. Selkeimmin tämä näkyy metaforassa ”Suomen toinen käsivarsi”, jota on toistettu arkipuheessa ja lukuisissa historiateoksissa. Tässä metaforassa Petsamo on todella elimellinen osa Suomea, vaikka muuten valtioiden rajat ja niiden sosiaaliset ja kulttuuriset merkitykset ovatkin muuttuvia.

Dosentti **Elina Arminen** on kirjallisuuden yliopistonlehtori Itä-Suomen yliopistossa.

Sähköposti: elina.arminen@uef.fi.